NÉMETH ZSOMBOR*

FARKAS FERENC KOLOZSVÁRI ÉVEINEK FILMZENÉI**

Kulcsszavak: *Farkas Ferenc, Szóts István, filmzene, régi magyar táncok*

Kevés olyan magyar zeneszerző van, akinek munkássága annyira összeforrott volna a filmművészettel, mint az 1932 és 1973 között ötvennégy mozgóképi zenéjét jegyző Farkas Ferencé.¹ Őszinte érdeklődését számtalan megnyilatkozása mellett bizonyítja az is, hogy az 1930-as években, amikor „zene és film kapcsolata nem lépett túl napi érdek szintjén”,² több szócikket írt az újdonság számba menő hangosfilm zeneesztétikai kérdéseiről, az ezzel kapcsolatosan felmerülő új zeneszerzői kihívásokról.³ Filmzeneszerzői pályafutásának zenitjén azzal indokolta a műfajhoz fűződő vonzalmát, hogy e feladatok nagy művészi ökonómiára nevelték, és általuk új technikákat sajátított el, amelyeket önálló kompozíciókban is használni tudott.⁴ Gombos László hangsúlyozta, hogy a Farkas alkalmi megbízásai során keletkezett tekintélyes mennyiségű anyag az alkotófolyamat szempontjából kompozíciós vázlatműhelynek is tekinthető.⁵ Alkalmazott zenéi, így a filmzenéi is ugyanolyan alapos zenetudományi vizsgálatra érdemesek, mint autonóm kompozíciói.

* NÉMETH Zsombor (1990), drd, muzikológus, hegedűművész, az ELKH, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet Bartók Archívumának fiatal kutatója. E-mail: nemeth.zsombor@gmail.com.

** Jelen tanulmány a Kodály Zoltán Zenei Alkotói Ösztöndíj támogatásával készült.

1 *Ferenc Farkas Complete Catalogue of Works 2017*. <http://www.ferencfarkas.org/> (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 17.)

2 NEMESKÜRTY István: *A képpé varázsolt idő*. Magvető, Budapest, 1983, 469.

3 FARKAS Ferenc: *Aláfestő zene a hangosfilmben*. Tükör 1936/1. 58–61.; Uő: *A hangosfilm zenéjéről* (rádió-előadás, 1936. február 18.), kézirat, H-Bn, Farkas Ferenc-hagyaték; Uő: *Muzsika és mikrofon*. In: GESZLER Ödön (szerk.): *A Budapesti Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola huszonötéves fennállása alkalmából kiadott emlékkönyv, 1912–1937*. Budapest Székesfővárosa, 1937, 75–78.; Uő: *Újabb magyar filmek zenéje*. Tükör 1937/1. 71–72. Modern közléseit lásd GOMBOS László (közr.): *Vallomások a zenéről. Farkas Ferenc válogatott írásai*. Püski, Bp., 2004, 24–27. és 29–34. (A továbbiakban: *Vallomások*.)

4 F. I.: *Ötvennyolc filmhez írt kísérezetét*. Színház és Mozi 8/8 (1955. február 22.) 9.

5 GOMBOS László: *Farkas Ferenc*. Mágus, Bp., 2004, 11.

ELŐZMÉNYEK

A pályájukat a 20. század első felének Magyarországn kezdő zeneszerzők között nem számított kirívónak az, hogy megélhetési okokból eredeti hivatásukhoz gyakran csak távolról kapcsolódó munkákat vállaljanak: zenei szakcikkék írását, tanítást, korrepetálást, zenekarokban zongorázást, hangszeres együttesek és kórusok vezénylését. Kisebb szerencsével a legkülönbözőbb igényeknek megfelelő alkalmazott zenék írására is lehetőségük adódott, az önálló művek azonban legtöbbször az asztalfióknak készültek.

Farkas filmzeneszerzői pályája egy véletlennek köszönhetően indult el. Fejős Pál, az Egyesült Államokból visszatérő rendező *Tavaszi zápor* című filmjét 1931-ben forgatták Budapesten. Farkas a stúdió zenekarában zongorázott, de a film munkálatai során fény derült arra, hogy ő valójában zeneszerző, a Fejős által rajongott Ottorino Respighi egykori tanítványa.⁶

A nemzetközi hírnő direktor néhány Farkas-opus meghallgatása után elhatározta, hogy a jövőbeni filmjeinek kíséretét az ifjú zeneszerzővel íratja. 1932 és 1936 között összesen hét gyártásban dolgoztak együtt Budapesten, Bécsben és Koppenhágában, ezekben a produkciókban részben vagy egészben Farkas komponálta a zenét, korrepetálta az énekeseket, vezényelte a stúdió zenekarát.⁷ Dániai tartózkodása alatt egy alkalommal George Schnevoigt keze alá is dolgozott.⁸ 1936 és 1939 között filmzeneírói pályája a Magyar Film Iroda oltalma alatt folytatódott, megbízásai rövid terjedelmű, propagandisztikus jellegű kultúrfilmek voltak.⁹

Farkas a filmek kellékzenéinek megalkotása kapcsán több, számára ismeretlen stílussal – finn, madagaszkári és a rutén népzenevel – találkozott. Ezek hiteles megfor-

6 Farkas a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként 1929 szeptembere és 1931 szeptembere között kisebb-nagyobb megszakításokkal az Accademia Nazionale di Santa Cecilia posztgraduális hallgatójaként Respighi zeneszerzésosztályának növendéke volt, lásd GOMBOS, i. m. 5. Lásd még: *Vallomások*, 94–95 és 233.

7 *Íté a Balaton* (1932), *Sonnenstrahl* (1933), *Frühlingstimmen* (1933), *Flugten fra Millionerne* (1934), *Det gyldne Smil* (1935), *Fange nr. 1* (1935).

8 *Fredlös* (1935).

9 *Baromfityezés Magyarországon* (1936), *A magyar ló* (1937), *Magyar vad* (1937), *Vás- és gépipar* (1938), *A magyar falu mosolya* (1938), *Megindul az erdő* (1939), *Autóval Kárpátalján* (1939).

málásához nem sajnált sem időt, sem energiát.¹⁰ A munkái során felhalmozódott, értékesnek ítélt zeneszámokból önálló alkotásokat hozott létre.¹¹

Farkas Ferenc életében az öncélú zeneszerzés a két éves római ösztöndíjas időszakot leszámítva, a zeneakadémiai tanulóéveket követően „búvópatakká” vált: a zenekari zongorázás, színházi és filmkísérőzenék írása, később a Székesfővárosi Zeneiskolában való tanítás mellett szinte egyáltalán nem maradt ideje önálló művek komponálására. Az 1930-as évtized végére azonban már a századforduló után született nemzedék egyik legérettebb tehetségeként tartották számon.¹² 1936-tól, a Székesfővárosi Zenekar első magyar bemutató-hangversenyétől kezdve nem volt évad, amelyben egy vagy akár több alkalommal ne hangzottak volna el opusai, így autonóm zeneművek szerzőjeként is ismertté vált.¹³ 1941-ben Kolozsvárra került, ahol konzervatóriumi tanári és színházi karigazgatói kinevezésének köszönhetően életében először állami kinevezéssel járó fix státusú állásba került.¹⁴ Ebben az időben már komoly nemzetközi zeneszerzői sikerei is voltak, többek között az itthon is nagy népszerűségre szert tevő *A bűvös szekrény* című opera.¹⁵

A negyvenes évek elejére a magyar zeneélet egyik főszereplőjévé váló Farkas Ferenc megélhetése tehát egyre kevésbé függött alkalmi munkáktól. Ekkor már csak azon intézményeknek írt kísérőzenéket, akikkel más okból amúgy is szerződésben állt és csak olyan elgondolású előadásokhoz, amelyek a zenét nem szükséges rosszként, hanem fontos elemként, a teljes produkció egységéhez szervesen csatlakozó

- 10 A *Fredlas* táncbetéteinek megalkotásához Koppenhágából néhány napra Helsinkibe utazott, hogy helyi néptáncokkal és népzenevel foglalkozó könyveket szerezzen, lásd <http://www.ferencfarkas.org/finnish-popular-dancesfinnische-volkstaenzedanses-populaires-finlandaises.phtml>. (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 20.) A madagaszkári népzene „rekonstruálásához” először Bartha Dénestől kért útmutatást, majd felkereste a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát, illetve a Berlin melletti dahlemi fonogramarchívumot is, lásd *Vallomások*, 244. Az *Autóval Kárpátalján*-hoz Bartók addig kiadatlan rutén gyűjtéseit használta fel, lásd <http://www.ferencfarkas.org/Rhapsodia-carpatica.phtml>. (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 20.) Farkas bécsi és koppenhágai tartózkodása közötti időszakban Fejős társaságában egy hónapot a Földközi-tengeren töltött, ekkor hallott először flamencót, és ez ráébresztette arra, hogy a magyar parasztnézenről igen keveset tud, lásd *Vallomások*, 231–232. Tehát közvetetten filmes megbízásainak köszönhető az 1934-es somogyi gyűjtőútja is.
- 11 *Flugten fra Millionerne – szvit* (1934), *Det gylde Smil – szvit*, *Finn népi táncok* (1937), *Két magyar tánc* (a *Megindul az erdő* anyagából, 1940), *Kárpáti rapszódia* (*Rhapsodia carpatiana*, 1941).
- 12 TALLIÁN Tibor: *Magyar képek: fejezetek a magyar zeneélet és zeneszerzés történetéből, 1940–1956*. Balassi, Bp., 2014, 33.
- 13 GOMBOS: i. m. 7.
- 14 *Vallomások*, 238.
- 15 GOMBOS: i. m. 8., Lásd továbbá FEKETE Miklós jelen kötetbeli tanulmányát: *Kéznyomok és visszacsengések. – Farkas Ferenc kolozsvári évei*.

művészi entitásként kezelték.¹⁶ Nyilvánvalóan a filmzenei felkérések elvállalásánál is jóval nagyobb lehetőség adódott a mérlegelésre a korábbiakhoz képest. Kolozsvári évei alatt két mozgóképfilm – *Ember a havason* (1942) és *Rákóczi nótája* (1943) – gyártásában vett részt. Az 1970-es években keletkezett balatonlellel visszaemlékezései szerint ezek a munkák „nagy élményt és inspirációt” jelentettek számára.¹⁷ 1990-ben kelt remniszcenciáiban kifejezetten az *Ember a havason*, e „nagyon szép feladat” kapcsán mondta, hogy addigi filmzeneszerzői pályafutása során soha olyan „nagy passzióval” nem dolgozott, mint „e gyönyörű szép film” kíséretén.¹⁸

EMBEREK A HAVASON (1942)

Az *Ember a havason* Szóts István első nagyjátékfilmje volt, amelynek forgatókönyve Nyirő József *Kopjafák* és *Havasok könyve* című kötete alapján készült az író és a rendező közös munkájaként. A filmdráma egy fiatal székely család tragikus történetén keresztül mutatja be a természetnek és társadalmi berendezkedésnek egyaránt kiszolgáltatott nincstelen, ugyanakkor hitükhöz, szülőföldjükhöz ragaszkodó hegyi emberek nyomorúságos életét.¹⁹ A radikálisan újszerű tervek és az anyagilag meglehetősen ingatag vállalkozás miatt fordulatokban gazdag keletkezéstörténetű filmet 1942. szeptember 2-án, a Velencei Biennálén mutatták be. Szóts alkotása hatalmas feltűnést keltett, és kedvező fogadtatásra talált, a biennálé díját is elnyerte.

A fennmaradt sajtóanyagból és visszaemlékezésekből pontosan nem derül ki, hogy Farkas miképpen került kapcsolatba a produkcióval. Bene Bálint filmesztéta szerint Szóts tudatosan választotta meg filmjei zeneszerzőit azok korábbi munkái alapján, így a szelekcióban szerepet játszott az, hogy a Szótsra nagy hatást gyakorló *Ítélet a Balaton* című Fejős-film zenéjét Farkas szerezte.²⁰ Ugyan a film stábjában Lohr Ferenc hangmérnök volt a korelnök, de Farkas mégiscsak illett abba Nemeskürty által feltételezett elgondolásba is, miszerint Szóts alapvetően csak fiatalokkal dolgozott.²¹ Nem zárható ki, hogy Farkasra a figyelmet a vágó, Kerényi Zoltán hívhatta fel. Kerényi trombita és ütő szakon végzett a Zeneakadémián, majd zenekari tagként az

16 *Vallomások*, 234.

17 *Vallomások*, 242.

18 BORGÓ: *i. m.* 21.; BÓNIS: *i. m.* 75.

19 A film történetének szinopszisát lásd: <http://mandarchiv.hu/tart/jatekfilm?name=jatekfilm&action=film&id=80000432>. (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 20.)

20 BENE Bálint: *Ének a havason A zene dramaturgiája Szóts István filmjeiben*. ELTE BTK MMI Filmtudományi Tanszék TDK, Bp., 2012, 13.

21 NEMESKÜRTY: *i. m.* 599. Az operatőr az addig csak kultúrfilmeket fényképező Fekete Ferenc, az asszisztens pedig Morell Mihály volt (utóbbinak ez volt első filmje). A két főszereplő, Görbe János és Szellay Alice szintén friss arcoknak számítottak a filmgyártásban.

Operaház alkalmazásában állt, saját jazzband-et is vezetett, mielőtt a film mellett kötelezte el magát.²²

Farkas – ahogyan az a filmzenék írásakor megszokott volt – a produkciónak időrendben egyik utolsó munkatársa volt. 1942. június 17–18-án a Zeneszerzők Állandó Tanácsának berlini ülésén Magyarország küldöttjeként vett részt, erről hazatérve adott egyik interjújából tudható, hogy visszajövele után kötött szerződést az *Ember a havason* kísérőzenéjére.²³ Ugyanebben a cikkben beszámol arról is, hogy már látta a filmet, vagyis az interjú készítésekor feltételezhetően már túl voltak a gyártás azon fázisán, amikor a rendező a zeneszerzővel közösen beszél meg, milyen részek kívánnak zenét, majd ezeket – a benne lévő hangulatváltozásokkal együtt – másodpercnyi pontossággal lemérik. Egy másik, Berlinből hazatérve adott interjújában Farkas arról beszélt, hogy mivel sok a dolga, sietve utazik vissza Kolozsvárra.²⁴ Ez alapján valószínűsíthető, hogy az *Ember a havason* kísérőzenéje Kolozsvárott, 1942 júniusának végén–júliusának elején keletkezett.

A filmzenéhez készült vázlatok jelentős része (amelyek az egyszerű témafeljegyzésektől a komplett kidolgozásokig terjednek), illetve a gyorsírási partitúra első 77 oldala a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Farkas Ferenc-hagyatékban maradt fenn.²⁵ A vezérkönyv címlapjának hátoldala egy vázlatos tartalomjegyzéket is megőrzött. A két töredékes forrás és a tartalomjegyzék egybevetésével rekonstruálható, hogy Farkas összesen 27 tételnyi zenét írt:

I. <i>Nyitány</i>	VIII. <i>Menekülés</i>	XVI. [Nincs cím]
II.=IX.	IX. <i>Jézusfaragás, A somlyói</i>	XVII. [Nincs cím]
III. <i>Tavaszi a havason</i>	<i>Mária</i>	XVIII.–XIX. <i>Gyász</i>
IV. <i>Keresztelő</i>	X. [Nincs cím]	XX. [Nincs cím]
V. <i>Borovszky-szekér</i>	XI. <i>Búcsú és montage</i>	XXI. [Nincs cím]
V/a. <i>Borovszky</i>	XII.=IX.	XXII. [Nincs cím]
VI. <i>Erdőirtás</i>	XIII. [Nincs cím]	XXIII.–XXV. <i>Bevezetés és</i>
VI/a. <i>Csárdás</i>	XIV. [Nincs cím]	<i>korál (Csordapásztorok)</i>
VII. <i>Költözés</i>	XV. <i>Anna haldoklása</i>	

22 <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/kerenyi-zoltan> (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 15.)

23 n. e.: Farkas Ferenc beszél a Zeneszerzők Állandó Tanácsának berlini üléséről. (Forrásmegjelölés nélküli újságkivágat.) H-Bn, Farkas Ferenc-hagyaték.

24 GÁBRI László: *A berlini zenekongresszus jelszava: Művészetet a népnek. Beszélgetés Farkas Ferencel, a berlini nemzetközi zenekongresszus magyar résztvevőjével.* *Magyarország* 23/139 (1942. június 21.), 14.

25 H-Bn, Farkas Ferenc-hagyaték, FF-comp. XII/18/a, vázlatok, illetve FF-comp. XII/18/a, partitúra.

Egyik fennmaradt forráson sincs keltezés. Valószínű, hogy ez Farkas szokásainak megfelelően a partitúra utolsó lapján szerepelt, ez azonban hiányzik.

A filmhez leginkább aláfestő zenék készültek: ilyenkor a szereplők nem, vagy csak nagyon keveset beszélnek és zajok is csak jelzésértékkel vannak, tulajdonképpen a zene helyettesíti a mesélőt. Farkas aláfestő zenéi a film dramaturgiáját következetesen követik úgy, hogy az egyes helyszínekhez, jellemekhez jól megkülönböztethető hangji jellemzők, zeneszerzői stílusok társulnak.

Az egyik elsőként felcsendülő zenei karakter a „totális pentatónia”, amely a *Nyitányt* (I.) jellemezi, és amely intonáció emlékeztetőként többször visszatér a film folyamán (például III., VI., XXII.). Ez tulajdonítható Kodály Zoltán közvetlen hatásának éppúgy, mint Farkas Kodálytól részben független törekvései korai nyilvános manifestációjának.²⁶ A filmzene legemlékezetesebb része a III. és IV. tételben hallható „természetzene”, amikor a filmben a főszereplő, Erdei Csutak Gergely és felesége, Anna bemutatja gyermeküknek a felhők, a hegycsúcsok, a fekete fenyvesek és a ködös völgyek világát, a természet közelségét és az érintetlen táj szépségét. Ez az intonáció szintén rendkívül „kodályos” az itt is uralkodó – bár annyira nem szigorúan következetes – pentaton és sokszor népdalszerű dallamalkotás, a Kodályra jellemző akkordfordulatok használata és a hangszerelésben előforduló úgynevezett Kodály-tilinkóeffektusok használata miatt. A „természetzene” hangvételben felismerhető Respighi impresszionizmusa, illetve az 1910-es évek elejének Bartókja, a *Falu tánc*a és a *Fából faragott királyfi* szerzője stílusa is.

Ezzel szemben a kései Bartók ihletését lehet felfedezni a disszonáns, „gyászos” karakterekben, amelyek sok esetben élnek az 1:2-es oktaton skálákkal. A XVIII. gyász-tétel – amikor Gergely halott feleségét viszi fel az állomásról a havasokba – mintha kifejezetten friss Bartók-opusok részeire reflektálna, a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára* (BB 114) fűgájának hangzásvilága egyesülne a *Divertimento* (BB 118) lassú tételének gyászos kezdetével. Utóbbi művet Magyarországon elsőként Kolozsvárott, 1941. december 3-án adták elő, a bemutatóról a láthatólag a mű hatása alá került Farkas referált *A Zene* című lapnak.²⁷

26 A Farkas–Kodály-pentatónia háromszögről lásd NÉMETH Zsombor: *Mester és „törvénytelen tanítványa”: Kodály Zoltán és Farkas Ferenc*. Magyar Zene LV/4 (2017. november), 454–474, itt: 460–461. Megjegyzendő, hogy Szóts közvetlenül az *Emberek a havason* után rövidfilmet készített Kodály *Kádár Kata* című zenekar-kíséretes balladájára. Ennek részleteit lásd: BREUER János: *Kodály Zoltán mozija*. Filmvilág 25/9 (1982. szeptember), 16–19.

27 „Lenyűgöz és magával ragad ez a zene, hideg futkároz a hátunkon, gyorsabban ver a szívünk s a katharzis felemelő pillanatai után úgy érezzük, hogy magasabbrendű emberre váltunk.” F.[ARKAS] F.[ERENC]: *Levél Kolozsvárról. Bartók Divertimentojának európai bemutatója*. A Zene 23/5 (1941. december 24.), 73–74. A cikk felvezetése szerint az írás kelte 1941. december 3.; a címében és felvezetőjében szereplő „európai bemutató” téves megállapítás, hiszen a mű ősbemutatója 1940. június 11-én volt Bázelen.

Farkas ekkortájt leginkább sajátján mondható itáliai újklasszikus stílusa érvényesül az „úri” hangvételen, például a *Borovszky*- vagy *Irtás*-tételekben (V., VI.). Ezt a hangütést diatonikus hangsorok és *staccato* ritmusok jellemzik.

Ezek az egymástól különböző intonációk képesek keveredni is egymással, amint a filmben a különböző hangvételeknek megfeleltetett szereplők egy képbe kerülnek. Az *Emberek a havason* esetében ez a zene és a történet dramaturgiai összekapcsolódásának kulcsa.

A filmzenében igazi melodramai rész csak a közös anyagú II./IX./XII. tételekben és a velük rokon XV.-ben van, ahol a vonósok leginkább puccinis *recitativo accompagnato*-funkcióban kísérik az elmondottakat. Valódi kellékzene – azaz cselekmény szempontjából is megindokoltan előforduló zenei betétszám – tulajdonképpen csak a kávéházban hallható csárdás (VI/a) és a film során a hegyi emberek által énekelt dalok. Dramaturgiai szempontból kiemelten fontos az Anna ájulásához kapcsolódó disszonáns klarinétfutam (X. tétel része), amely az apró, de a cselekmény szempontjából kulcsfontosságú jelenet jelentőségét teszi még hangsúlyosabbá.

A filmzenében több ízben fordul elő olyan megoldás, amikor a kellékzenék és az aláfestő zenék egy-egy fokozás keretében szinte észrevétlenül kapcsolódnak össze. A csíksomlyói jelenetben (XI.) a parasztok éneke először a tömegek morajlásává áll össze – több kórus Mária-himnusz csúszik egymásba, összhangban a film ezen pontján használt képszerző technikával –, majd e kellékzene a zenekar által megszólaltatott kísérőzenévé fejlődik. Ez az összetett auditív élmény szinte elhitheti a nézőkkel a búcsú emberfelettségét, földöntúlóságát, vagyis azokat a tulajdonságokat, amelyeket a film szerint a favágók ennek az eseménynek tulajdonítanak.

A *Csordapásztorok*... kezdetű karácsonyi éneknek szintén kiemelt szerep jut: egyrészt ezt énekli Gergő lázálmában, elfúló hangon, majd később ez hallható a jászol és a betlehemi jelenet előkészítése közben, kezdetben csak foszlányokban, majd egyre kivehetőbben. Az ezt követő átvezető rész után a hegyi emberek a *Mennyből az angyalt* kezdik el éneklni: azt a dalt, amelynek pengetett vonósokra és harangjátékra írt feldolgozását a karácsonyi bevásárlás jeleneteiben lehetett hallani. Végül a film utolsó zenei egysége ismételten a *Csordapásztorok*... dalból építkezik: a kezdeti férfikar a csíksomlyói jelenethez hasonlóan nagyzenekari *tuttivá* alakul, optimista feloldást adva a tragikus történetnek.²⁸

Az *Emberek a havason*-ban a filmzene a hagyományos kísérőzenei sémákat követve a fontos pillanatokban szólal meg vagy erősödik fel, egyébként aláfesti a cselekményt, kihangsúlyozza vagy előrevetíti a történéseket. Margitházi Beja rámutatott

28 Megjegyzendő, hogy a *Csordapásztorok*... nem először tűnik fel Farkas műhelyében: a *Bábtáncoltató-szvit* (1940–1941) harmadik tétele is egy erre a dalra írt variációsorozat.

arra, hogy – a nagyszerű kísérőzene ellenére – a filmben a legfontosabb szerepe éppen a csöndnek van, az általa elért drámaiság ritkán érvényesül ilyen erővel.²⁹

Farkas Ferenc levelezése ebből az időszakból elég hézagosan maradt fenn, de a hagyaték megőrzött egy Szóts Istvánnal folytatott 1942. novemberi levélváltást. A zeneszerző nehezményezte a rendezőnél, hogy a film velencei bemutatója után keletkezett kritikák nem méltányolják eléggé zeneszerzői teljesítményét, csak a *Délibáb* kritikája emlékezett meg róla egyáltalán.³⁰

Farkasnak annyiban igaza volt, hogy csak elvétett megjegyzések foglalkoztak a filmben vállalt szerepével, azonban ez megszokott volt egy film esetében. Önérzetét ez a helyzet azonban annyira zavarta, hogy a kolozsvári bemutató előtt valószínűleg saját maga intézkedett, hogy a film hirdetéseiben az ő neve is a rendezőével egyméretű legyen.³¹ Szóts talán e levél miatt vette védelmébe Farkast a *Film Színház Irodalom*nak adott interjújában.³² Az 1943. január 29-i magyarországi bemutatót követő írásokban Farkas Ferenc neve már rendszerint említésre kerül.³³ Különösen a névtelen kolozsvári recenzius méltatta a film zenéjét.³⁴

Valódi elégtételt talán csak az jelentett Farkas számára, hogy amikor 1943 decemberében az Országos Nemzeti Filmbizottság javaslatára a kultuszminiszter elismerésben részesítette a magyar filmgyártás legkiemelkedőbb alkotásait és a művészi magyar filmért legkiválóbban dolgozó szakembereit, akkor az *Emberek a havason*-ban

29 MARGITHÁZI Beja: „Csordapásztorok, midőn...”: Transzszilván transzcendencia és képpoeitika az Emberek a havason-ban. Metropolis 2/2 (1998. tavasz), 104–113. Itt: 112.

30 Farkas Ferenc levele Szóts Istvánhoz, 1942. november 24. H-Bn, Farkas Ferenc-hagyaték. A zeneszerző azt is kifogásolta, hogy a neve a stáblistán nem elég nagy betűvel szerepel, ez azonban nem igaz, tekintve, hogy csak a rendező és a két főszereplő nevét szedték nagyobbal, a többi közreműködőt ugyanakkora fonttal jelenítették meg.

31 Lásd például Ellenzék 64/31 (1943. február 9.), 8.

32 „S különösen fáj, hogy egy jó szót sem szóltak Farkas Ferenc kísérő zenéjéről, mely a maga szépségével először értékesíti filmen Bartók és Kodály életművének eredményeit.” GOGOLÁK Lajos: *A filmrendező nem sálakba bugyolált rikító karikatúra, aki félmeztelen görők paradicsomában tölti életét, hanem az új, egyetemes művészet életadó teremtője – mondja megindító nyilatkozatában a fiatal Szóts István, az Emberek a havason című Nyirő-film költő-rendezője*. Film Színház Irodalom 6/7 (1943. február 12.), 218.

33 „Az igen szép, feltűnés nélküli kísérőzene Farkas Ferenc szerzeménye.” DÉKÁNY András: *Emberek a havason*. Új Magyarország 10/18 (1943. január 23.), 6.; „Értékes a zenei aláfestés: Farkas Ferenc munkája.” *Emberek a havason*. Pesti Hírlap 65/19 (1943. január 24.), 10.; „Farkas Ferenc zenéje stílusos.” STOLLÁR Béla: *Képes Vasárnap* 65/4 (1943. január 26.), 55.

34 „A darab kísérőzenéjét Farkas Ferenc szerezte, az új magyar zeneköltészet egyik kiválósága. A zene hű kísérője, színezője, a dráma aláfestője lehet egy darabban. Ebben a darabban maga is külön mondanivaló, tárgyánál fogva is, de az által is hogy benne a havas élete szólal meg. Farkas Ferenc az új magyar zenei nyelv erejével siet a cselekmény tökéletes kifejezésének segítségére s mesteri hangszerelése mély élményeket nyújt.” *Emberek a havason*. Ellenzék 64/32 (1943. február 10.), 2.

nyújtott filmzeneszerzői teljesítménye művészi színvonaláért emlékdíjjal jutalmazták.³⁵

RÁKÓCZI NÓTÁJA (1943)

A Rákóczi-induló születésének fiktív történetét elmesélő *Rákóczi nótája* című történelmi dráma zenéje Farkas Ferenc 1945 előtti utolsó befejezett filmes munkája.³⁶

A II. világháború kitörésével a magyar filmgyártásban is megjelentek a német mintákat követő, politikai megrendelésre készült, kifejezetten ideologikus mozgóképek, amelyek gyártását látszólag a korabeli kultúrpolitika is sürgette. Ilyen elvárások azonban elsősorban a szélsőjobboldali erők, illetve a filmkamara vezetősége részéről fogalmazódtak meg, a gyakorlatban nem találtak nagyszámú követőre. Magyarországi háború közbeni óvatos külpolitikai irányváltása is éreztette hatását a hazai filmművészetben: 1943-tól kezdve már egyáltalán nem készültek ideologikus filmek, helyette az időközben hadüzemmé nyilvánított Hunnia Filmgyár a – szintén német és olasz mintákat követő – történelmi témájú kosztümös filmek meghonosításával próbálkozott.³⁷

A *Rákóczi nótája* e kísérlet első képviselője, amely egy tervezett, magyar történelmi alakokat glorifikáló trilógia első és egyetlen megvalósult része.³⁸ A film nem leplezett módon a Kállay-féle „hintapolitika” – a Harmadik Birodalommal való szembefordulás és átállás Nagy-Britannia oldalára, a szovjetellenes háború abbahagyása – társadalmi legitimálását kívánta elősegíteni. A Rákóczi-szabadságharc ugyanis nemcsak általánosságban az idegen megszállás elleni mozgalomként élt a társadalmi tudatban, hanem a benne megjelenő kuruc-labanc ellentét németellenes asszociációkat hordozott. A filmben ábrázolt szabadságszeretet, önfeláldozás és a nemzeti érzelmekre való egyértelmű hivatkozás tehát mind az utóbbi narratívát erősítette tovább.³⁹

35 Lásd például *Jutalmat kaptak a művészi magyar filmek készítői és szakemberei*. Pesti Hírlap 65/293 (1943. december 28.), 7.

36 A film történetének szinopszist lásd: <http://mandarchiv.hu/tart/jatekfilm?name=jatekfilm&action=film&cid=80000544>. (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 20.)

37 VAJDOVICH Györgyi: *Ideológiai üzenet az 1939–1944 közötti magyar filmekben – A magyar „népi film”*. Metropolis 17/2 (2013. nyár), 68–76. <http://www.metropolis.org.hu/?pid=16&aId=484> (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 17.)

38 DAVID Frey: *Just What is Hungarian? Concepts of National Identity in the Hungarian Film Industry, 1931–1944*. In: Pieter M. JUDSON–Marsha L. ROZENBLIT (eds.): *Constructing Nationalities in East Central Europe*. Berghahn Books, New York, 2009, 203–222. Itt: 216. A másik két filmet Kossuthról, illetve Széchenyiről forgatták volna.

39 PALLAI László: *Kurucok a magyar filmművészetben*. In: KÓNYA Péter (szerk.): *Kuruc küzdelmek kora*. Eperjesi Egyetem, Eperjes (Prešov), 2014, 593–604. Itt: 597–598.

A *Rákóczi nótája* mindvégig maga mögött tudhatta az uralkodó politikai osztály támogatását, a film elkészülte minden bizonnyal presztízskérdés volt. Ezt jól mutatják az 1943. augusztus 13-i híradások: Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter Lőrinczy Szabolcs miniszteri tanácsos és Csernyus Béla miniszteri osztálytanácsos kíséretében személyesen tekintette meg a forgatási munkákat. A fogadóbizottság tagjai báró Wlassics Gyula államtitkár, az Országos Nemzeti Filmbizottság elnöke, Balogh László miniszteri tanácsos, a bizottság főtítkára és Bingerth János, a Hunnia Filmgyár vezérigazgatója voltak.⁴⁰

Daróczy József reprezentatív kosztümös filmje a hazai filmtörténet addigi legdrágább gyártása volt, impozáns díszletekkel és még a mellékszerepekben is elsőrangú színészekkel.⁴¹ A nagyjából három akkori film árába került produkció nem meglepő módon a viszonylagos közönségsiker ellenére is pénzügyi bukás lett.⁴²

A Hunnia cégére alatt futó, de voltaképpen a Hajdu Film által készített alkotás forgatókönyvének előzményei 1940-ig nyúlnak vissza, a leforgatott verziót a rendező, Daróczy József mellett Asztalos Miklós, a népszerű Rákóczi-monográfia szerzője jegyezte.⁴³ A történész eredetileg konzultánsként került a film stábjába, de mivel ismert színpadi szerző is volt, ő lett a negyedik felkért forgatókönyvíró.⁴⁴

A felvételen látható helyszínek, berendezések és ruhák korhűségére és az anakronizmusok elkerülésére a történész-forgatókönyvíró mellett egy hadtörténész és egy iparművész-történész felügyelt. A forgatáshoz több vagonra való kelléket, többek között felbecsülhetetlen értékű, egykorú fogatokat, fegyvereket, kosztümöket és lószerszámokat szállítottak a budapesti Operaházból és a Kassai Múzeumból a külső helyszínekre.⁴⁵ Bár a kassai dóm tornyáról készült felvételek az eredeti helyszínen készültek, a forgatókönyvben előzetesen felvázolt terveknek megfelelően augusztus végén a Hunnia stúdiójában felépítették a város 18. századi főterének hiteles rekonstrukcióját is.⁴⁶

40 *Kultuszminiszter a Hunniában*. Pesti Hírlap 65/182 (1943. augusztus 13.), 7.; *Neustes aus der Filmwelt*. Pester Lloyd Morgenblatt 90/182 (1943. augusztus 13.), 10.

41 A főbb szerepeket Tolnay Klári, Sárdy János, Abonyi Géza játszották, epizód szereplőként látható többek között Csontos Gyula, Ladomerszky Margit, Balázs Samut és Tompa Sándor.

42 NEMESKÜRTY: i. m. 611., FREY: i. m.

43 ASZTALOS Miklós: *II. Rákóczi Ferenc és kora*. Dante, Bp., 1934.

44 A film forgatókönyvének előzményeiről Ábel Péter: *Hányszor harsant fel Rákóczi nótája?* (Forrásmegjelölés nélküli újságkivágat a Magyar Filmarchívum Könyvtárában, 1987/6 keltezéssel.) A cikk adatai alapvetően Asztalos Miklós visszaemlékezésire hagyatkoznak.

45 FIEDLER József: *Pereg a film az Epresten. Ma fejezik be a Rákóczi-film Kassa-környéki külső felvételeit*. Pécsi Napló 52/175 (1943. augusztus 5.), 5.; *A filmgyártás titkairól*. Népszava 71/255 (1943. november 11.), 6. A Népszava értesülései szerint a díszletek 130 000 pengőbe kerültek, ami kétszer annyi, mint egy átlagos magyar filmprodukció kellékeinek költsége.

46 ÁBEL: i. m.

A filmet, amelynek létrehozása majdnem fél évet vett igénybe, a 15 éves Hunnia Filmgyár ünnepi produkciójaként mutatták be 1943. november 24-én Budapesten a Deák és az Átrium filmszínházakban. Ezt a premiert négy nappal megelőzte a kassai díszbemutató, amely a város Magyarországhoz visszatérésének ötödik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek záró eseménye volt.⁴⁷

A *Rákóczi nótájának*, a korszak legköltésesebb, leglátványosabb szuperprodukciónak bemutatását a sajtó nem szokványos filmpremierként, hanem a magyar filmgyártás felfokozott eseményeként kezelte.⁴⁸ A bemutatót követően mind a laikus közönség, mind a kritikusok felfigyeltek a produkció zenei értékeire. Az egész filmet átfogó, hatalmas filmzenét, amelyet az *Esti Ujság* újságírója a magyar filmtörténet korszakalkotó kísérleteként jellemzett, az *Élet* recenzense Arthur Honegger filmzenéinek jelentőségéhez hasonlította.⁴⁹ Maga Kállay Miklósné is a film zenéjét emelte ki a *Film Színház Muzsikának* adott karácsonyi interjújában.⁵⁰ A film azonban a szakmai körökben vegyes fogadtatásban részesült, a kritikusok a kritizált képi világ vagy történetvezetés ellenében legtöbbször pont a szimfonikus értékű zenét magasztalták. A *Magyar Út* recenzense szerint „a film legjobb részeit nem a »nagy« rendezőnek, hanem a zeneszerzőnek, Farkas Ferencnek köszönhetjük. Ez az a film, amelyet mindenkinek meg kell hallgatni...”.⁵¹ Az *Új Magyarság*, a *Magyar Kultúra* és *Katolikus Szemle* recenzense is azzal becsmérelte a filmet, hogy túl operettszerű, ezzel közvetett módon szintén a zene kiemelt szerepére hívták fel a figyelmet.⁵²

A zeneszerző a gyártásba ezúttal nem a munkálatok utolsó fázisában kapcsolódott be, hanem kezdetektől a végéig fontos alkotótárs volt. Az 1943. május 18-án elkészült és június 15-én elfogadott forgatókönyv címlapján már a „Zenei feldolgozás: Farkas Ferenc” felirat olvasható.⁵³ Valószínű, hogy a film készítői úgy érezték, hogy a *Rákóczi nótája* címmel készülő filmhez nemcsak had- és ipartörténeti szakértők

47 *Rákóczi-film*. Pesti Hírlap 65/265 (1943. november 23.), 7.; *Neustes aus der Filmwelt*. Pester Lloyd Morgenblatt 90/264 (1943. november 22.), 10.

48 A film végül nem vonzott akkora közönséget, mint Daróczy korábbi alkotásai, lásd: NEMESKÜRTY, i. m. 580.

49 *Ma este díszelőadáson a Deákban és az Átriumban: Rákóczi nótája*. *Esti Ujság* 8/266 (1943. november 24.), 6.; *Új film*. *Élet* 34/49 (1943. december 5.), 978.

50 BETHLEN Mária: *Kállay Miklósné nyilatkozik*. *Film Színház Irodalom* 6/51 (1943. december 16.), 2.

51 *Ha moziba akar menni*. *Magyar Út* 13/3 (1943/3). Újságkivágat a Farkas Ferenc-hagyatékban. A kiemelés az eredetiből származik.

52 *Bemutatták a Rákóczi filmet*. *Új Magyarság* 10/268 (1943. november 26), 8.; *Filmszemle*. *Magyar Kultúra* 30/23, 174–175.; DÉNES Tibor: *Magyar filmek*. *Katolikus Szemle* 58/3 (1944. március), 86–87.

53 ASZTALOS Miklós–DARÓCZY József: *Rákóczi nótája*. [Technikai forgatókönyv.] Hajdu–Hunnia, Bp., [1943]. A pontos datálás forrása: Ábel: i. m. Jelen íráshoz tanulmányozott példány: Magyar Nemzeti Filmarchívum, Q 2270.

szükségesek, hanem egy zenei referens is. A forgatókönyv több pontján zenei jellegzetességekre vonatkozó tényleges tervek olvashatók, a báli jelenetnél pedig a könyv egyenesen arra figyelmeztet, hogy a zenekar összeállítását és a hangszereit majd a zeneszerző adja meg.⁵⁴

A *Rákóczi nótája* utókorra hagyományozódott kottás anyaga az *Emberék a havasonéhoz* hasonlóan nem teljes. Egyrészt fennmaradt egy hiánytalan állapotú zongorapartitúra, amely a báli jelenetekhez szükséges zenéket tartalmazza, utólagos hangszerelési jegyzetekkel ellátva.⁵⁵ Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Farkas Ferenc-hagyaték ezenkívül egy hiányos partitúrát őriz, amelynek a keletezése „Budapest / Püspöknádasd / Kolozsvár / 1943. okt. 18.”⁵⁶ A *Rákóczi nótája* kíséretének megalkotása a műfaja esetében szokatlan hosszúságú időt ölelt fel, a filmzene több helyen és több egységben készült el.

A *Pester Lloyd* augusztus 14-én elsőként számolt be arról, hogy a mozgóképhez Farkas Ferenc írja a zenét, ráadásul eredeti, 17. századi források felhasználásával.⁵⁷ A forgatókönyv még csak homályosan fogalmazott arról, hogy pontosan milyen korhű muzsikára lenne szükség. A film első részének kúriában játszódó jeleneteiben a cigányoknak öltözött kurucoknak a következőket kell játszania: „lengyeles tánczene”, „magyar régi tánczene (nem verbunkos muzsika)”, „cigányzene” és „műzene, korabeli bécsi tánc”; a második rész báli nagyjelenetében pedig a „franciás öltözékben” lévő zenekar „gavottot vagy menüettet” játszik.⁵⁸ Ezek az elnevezések tükröződnek a zongorapartitúra szakaszainak címadásaiban is – nyilvánvalóan azért, mert ezek a filmzene legkorábban elkészült részei, amelyeket Farkas vagy egy másik korrepetitor a báli jelenetek augusztus 12-e körüli forgatásán zongorázott.⁵⁹

Ahogy korábban a *Fredlós* vagy a *25 madagaszkári dokumentumfilm* esetében, a kellékzenék megírását itt is alapos kutatómunka előzte meg. Farkas több visszaemlékezésében elmesélte, hogy a filmhez történetileg hiteles zenei alapanyagot Szabolcsi Bencétől kért, aki ebben az időben a zsidótörvények miatt apósának, Győző Andor-

54 ASZTALOS–DARÓCZY: i. m. 67.

55 H-Bn, Farkas Ferenc-hagyaték, FF-comp. XII/19/a, zongora.

56 H-Bn, Farkas Ferenc-hagyaték, FF-comp. XII/19/a, partitúra. A keletezésben említett Püspöknádasd ma Mecseknádasd (Baranya megye). Itt volt Farkas sógorának szülője, ahová a zeneszerző nyaranta rendszerint visszavonult alkotni. E szokásától a megnövekedett földrajzi távolságok ellenére kolozsvári évei alatt sem tért el. Nádor Tamás Farkas Ferencsel készített vonatkozó interjút idézi: IVASIVKA Mátyás–KOVÁCS Attila: *Pécsi Concerto: fejezetek Pécs zenetörténetéből*. Alexandra, Pécs, 2010, 307–308.

57 *Neustes aus der Filmwelt*. Pester Lloyd Morgenblatt 90/183 (1943. augusztus 14.), 10.

58 ASZTALOS–DARÓCZY: i. m. 63., 72–73., 112.

59 *Neustes aus der Filmwelt*. Pester Lloyd Morgenblatt 90/182 (1943. augusztus 13.), 10. Ennek munkálatait tekintették meg a magas rangú képviselők.

nak a könyvkereskedésében volt alkalmazott.⁶⁰ Farkas és Szabolcsi minden bizonnyal korábban is ismerték egymást, ugyanis együtt dolgoztak kákicsi Kiss Géza Ormányságról szóló néprajzi kötetének kiadásán.⁶¹

A Szabolcsi által javasolt tanulmányokból Farkas kiválogatta a feldolgozásra érdemes dallamokat, és ezeket triós vagy rondóformájú szerkezetekbe szervezte:

FF-comp. XII/19/a, zongora – szakaszok, tételek és a feldolgozott források		
I. „Lengyeles”	1. Alla polacca	Uppsala / „1712. 22. Sept”
	2.	Gehema / „Taniec polsky. Proportio”
	3.	Gehema / „Chorea polonica. Proportio”
II. Magyar tánc (cigányzene)	1.	Kájoni / [266.] „Apor Lazar tancza”
	2.	Lócsei / 74. „Chorea ex D”
	3.	Starck / 3. „Ungrl. Tantz”
	4.	Starck / 4. „Ein andere ungl. Tantz”
III. (stájeres)	1. (Tempo di Laendler)	Starck / 17. „Streuer Tantz”
	2.	Ötödfélszáz énekek / 48. „Rábaközi stájer tánc”
IV.	1. Moderato	Lócsei / 71. „Chorea ex A”
	2.	Lócsei / 23. „Chorea Hung”
V.	1. Tempo di Gavotte	J. H. Schmelzer: Baletti a 4 („Pastorella”) / Gavotta tedesca
	2. (Pargamasca)	Starck / 10. „Pargamasca”
VI.	1. Tempo di Minuetto	Kájoni / [258.] „Lapoczkas tancz”
	2. Menuet II	Kulcsár II/71. „Bokros bánat”
	3. Menuet III	Starck / 11. „Minuet”
VII.	1. Rákóczi tánca	Starck / 29. „Ungerischer Tantz des Fürstenauf Siebenbürgen”
	2.	Kájoni / 189. „Chorea”

60 *Vallomások*, 242.; Borgó, 21.

61 Kiss Géza: *Ormányság*. Sylvester, Bp., 1937. A kötet függeléke a területről származó népdalokat közöl: „A dallam-kiválasztás és pontos leírás munkáját Farkas Ferenc és Veress Sándor végezte részben fonográfhenger nyomán”. Lásd továbbá Kiss Géza Fülep Lajosnak írt 1937. január 13-i levelét és Kiss Géza Ravasz Lászlónak írt 1937. május 27-i levelét: F. CSANAK Dóra (szerk.): *Fülep Lajos levelezése III*. MTA Könyvtára, Bp., 1995, 528–529. és 540–541. Mivel Szabolcsi már ezekben az években is a régi magyar zenei emlékek összegyűjtésével és közzétételével foglalkozott, nem kizárt, hogy Farkas egy akkori beszélgetés kései folyamányaként fordult Szabolcsihoz.

Farkas a kurucok által énekelt és előadott kellékenek közé nem feltétlenül eredeti, de a népi emlékezetben megőrződött dallamokat – *Balogh Ádám nótája*, *Te vagy a legény*, *Tyukodi pajtás...*, *Szeress engem én kedvesem...*, *Most jöttem Erdélyből...* – is becsempésztet.

A filmzene-kompozíció második elkészült eleme valószínűleg az *Rákóczi-induló* (a partitúra számozása szerint No. 23–27.) összeszerkesztése lehetett, amely a film végkifejletének fontos, a korban legnagyobb hatást kiváltó része.⁶² A vonatkozó képi anyagot szeptember 10-e körül Rákosmezőn vették fel 150 kurucjelmezbe öltöztetett rendőr statisztálásával.⁶³ Az induló a genezist bemutató jelenetekben még nem a közismert Berlioz-féle feldolgozásban, hanem eredeti források alapján rekonstruált változatban hallható. Farkas ebben a régi-új *Rákóczi-indulóban* négy Rákóczi-korabeli dalt montírozott össze. Mivel a 19. századi feldolgozások közismert, daktilus ritmikájú kezdőmotívuma nem szerepelt a 17. századi anyagok között, ezért Farkas a dallamból kihagyta, viszont kísérőfiguraként visszacsempészte.

A *Pester Lloyd* szeptember 17-i híradása számol be a film kezdő jeleneteinek a felvételéről, Sárdy János színészi és énekesi alakítását dicsérve.⁶⁴ E jelenet – amelyben Farkas Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* 11. számát több szövegváltozatban, a *Rákóczi kesergőjét* és a Kájoni-kódexből származó *Apor Lázár táncát* megszövegezve dolgozta fel – a forgatókönyvben nem szerepel, valószínűleg a produkció alakulása közben kikristályosodott ötlet volt.

A *Rákóczi nótája* még hiányzó aláfestő zenéit, illetve a már elkészült részletek meghangszerelt változatait Farkas Kolozsváron készíthette el, valószínűleg 1943. szeptember közepe és október 18-a között. A még fel nem vett részek minden bizonnyal ezután kerültek rögzítésre. Az aláfestő zenékben a különböző forrásdallamok egy szereplő vagy szereplőcsoport vezérmotívumának lettek megfeleltetve. Így lett az *Apor Lázár táncából* a kurucok, a *Rákóczi stájer*esből a labancok, *Balogh Ádám nótájából* és a lőcsei tabulatúras könyvből származó *Chorea Hungaricából* pedig Koltay Krisztinka motívuma.

62 Lásd például: *A „Rákóczi nótája” kedvéért zsúfolásig megtelt kedden délelőtt a Deák-mozi nézőtere.* Pesti Hírlap 65/260 (1943. november 17), 11.

63 *Neustes aus der Filmwelt.* Pester Lloyd Morgenblatt 90/205 (1943. szeptember 11.), 10.; *A „Rákóczi nótája” nagyszabású csatajelenetei közben több sebesülés történt.* Film Színház Irodalom 6/37 (1943. szeptember 10.), 15.

64 *Neustes aus der Filmwelt.* Pester Lloyd Morgenblatt 90/210 (1943. szeptember 17.), 12. Sárdy János filmszínészi karrierje mellett az Operaház énekes volt. A film elején hallható *Patyolat az kuruc...* részt Farkas a *Csinom Palkó* című rádiójátékában és színpadi művében használta újra fel, főszerepet ezekben az esetekben is Sárdy énekelte.

UTÓÉLET

A művészi színvonalához képest relatíve kevés pénzből készített *Emberek a havason*-ért az olasz szakmai kritika az első pillanattól kezdve lelkesedett, ugyanakkor a film magyarországi fogadtatása hamar feloldhatatlan politikai és esztétikai vitákba torkollott.⁶⁵ Ennek ellenére 1943 végén a Hunnia Filmgyár, Szóts István és – ahogyan az már említésre került – a produkcióhoz csak a végső fázisban csatlakozó Farkas Ferenc is díjban részesült. A filmet a második világháború utáni Magyarországon fel akarták venni a fasiszta filmek jegyzékébe, ami egyet jelentett volna az összes kópia megsemmisítésével, de szerencsére ezt sikerült elkerülni, így a filmet csak a vallásossága miatt tiltották be.⁶⁶ Rehabilitálására 1957-ben került sor, az alkotást azóta az 1945 előtti magyar filmművészet legjelentősebb képviselőjeként, a modern magyar film előfutárának szokás tekinteni.⁶⁷ A benne hallható Farkas-zenék nem kerültek újrahazsnosításra, de a munka erősen pentaton epizódjai valószínűleg kiváló előtanulmányokként szolgáltak a *Musica pentatonica* komponistájának.

A *Rákóczi nótája* sok szempontból az előző filmmel ellentétes utat járt be. A kor-szak pénzzel és – szó szerint – fegyverrel, illetve paripával kitömött produkciója volt. Az 1944. márciusi német megszállás után rövid időre levették a műsorról, de 1944 őszétől és 1946-ig szórványosan még vetítették.⁶⁸ A magyar filmművészet történetében főbb szerepet nem játszó film zenéje azonban nagy karriert futott be.

Az 1943/1944-es évadban a kolozsvári Állami Zenekonzervatórium „Collegium Musicum” címmel, Farkas Ferenc főszervezésével előadásokból és ezekhez kapcsolódó hangversenyekből álló sorozatot hirdetett meg. Az események célja az egyes művészeti korok, illetve a magyar nép- és műzene bemutatása, propagálása volt.⁶⁹ 1943. december 12-én került megrendezésre a sorozat második, „A magyar zene múltjából” című alkalmá, amelyet a nagy sikerre való tekintettel 1944. február 12-én és 13-án Besztercén is előadtak.⁷⁰ Ezen eseményeken csendült fel négy tétel Starck *Virginalkönyvéből* és három darab a *Kájoni-kódexből* Farkas előadásában zongorán, illetve hét tánc a lőcsei tabulatúrás könyvből kis létszámú vonóskarból, klarinétból és

65 Részletes összefoglalását lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Emberek_a_havason. (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 17.)

66 Szóts: i. m. 9.

67 NEMESKÜRTY: i. m. 597.

68 *Joggal félnek a nazik még a Rákóczi-névtől is: „Rákóczi Nótája” sikere Budapesten*. Délamériikai Magyar-ság 15/2228 (1944. augusztus 1.), 2.

69 *Collegium Musicum Kolozsvárott*. A Zene 25/3, 158.

70 K. B.: *A fejedelmi Erdély zenéje csendült fel a Collegium Musicum második előadásán*. Ellenzék 64/281 (1943. december 13.), 5.; *A kolozsvári Zenekonzervatórium „Collegium Musicum”-ának sikere Besztercén*. Ellenzék 65/36 (1944. február 15.), 7.

két fuvolából álló kamarazenekar előadásában, Farkas vezényletével.⁷¹ A következő években, kiegészülve többek között a Székesfehérváron és Békéstarhoson szerzett tapasztalatokkal, alakult ki a mai napig kikezddhetetlen népszerűségű *Régi magyar táncok a XVII. századból* (első megjelenése, szóló zongorára: 1948) és *Choreae Hungaricae* (kamarazenekarra, 1961) sorozat.⁷² A filmzene más elemei 1949-től kezdődően a *Csinom Palkó* különböző változataiban, illetve a *Rákóczi nótája* szocialista pandanjában, a *Rákóczi hadnagyában* (1953) kaptak helyet.

FERENC FARKAS'S FILM MUSIC COMPOSITIONS IN KOLOZSVÁR

Keywords: *Ferenc Farkas, István Szőts, film scores, old Hungarian dances*

Ferenc Farkas wrote fifty-four film scores between 1932 and 1973, thus he is one of the few Hungarian composers whose life and work is strongly connected to the screen. During his years in Kolozsvár/Cluj (1941–1944) he was involved in the production of *Men in the Alps* (1942) awarded at the Venice Biennale, and in *Rákóczi's Song* (1943), the representative historical film of the war years in Hungary. While generally music for films is seen as some kind of a routine work for the composers, Farkas's scores always had first-class artistic values and significant impact on the composer's career.

MUZICA DE FILM A LUI FERENC FARKAS DIN PERIOADA PETRECUTĂ LA CLUJ

Cuvinte-cheie: *Ferenc Farkas, István Szőts, muzică de film, dansuri vechi maghiare*

Ferenc Farkas a scris 45 de compoziții de film între 1932–1973, devenind astfel unul dintr-o puținii compozitori maghiari ale căror viață și operă s-a legat puternic de marile ecrane. În perioada petrecută la Cluj, între 1941 și 1944, compozitorul a luat parte în producția dramei *Emberék a havason* (Oameni pe munte) și a filmului istoric reprezentativ pentru anii războiului, *Rákóczi nótája* (Cântecul lui Rákóczi). Aparent muzică de rutină, aceste compoziții sunt veritabile opere de calitate care au avut un impact decisiv asupra orientării artistice ale lui Ferenc Farkas.

71 A teljes műsor: Lakatos István bevezető előadása, Bakfark: IX. fantázia (Liana Pasquali – hárfá), Bakfark: II. fantázia (Lebeda Gyula – gitár), Tinódi: Négy ének (Jakoby Antal – ének, Liana Pasquali – hárfá), Táncok a Kájoni-kódekből és a soproni kéziratból (Farkas Ferenc – zongora), Régi magyar virágénekek (Török Erzsébet – ének, Marczall Gabriella – zongora), Táncok a lőcsei tabulatúrás könyvből (a konzervatórium kamarazenekara, vez.: Farkas Ferenc).

72 A transzformáció folyamatát lásd: NÉMETH Zsombor: *A Rákóczi nótájától a Régi magyar táncokig: Farkas Ferenc régizene-recepciójának korai szakaszáról*. Parlando 2015/5. <http://www.parlando.hu/2015/2015-5/NemethZsombor-FarkasFerenc.pdf> (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 18.)